

ТЕОРИЯЛЫК АДАБИЙ ЖОМОКТОРДУ АСПЕКТТЕН ИЗИЛДӨӨНҮН ТАРЫХЫ

Абдибалиев Э.А.-Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин окутуучусу

Аннотация: Бул макала фольклор таануунун аспекти менен адабий жомок түшүнүгүн талдоого арналат. Жомоктор айтылышы, иштеп чыгылышы боюнча үчкө бөлүнөт: биринчиси – элдик жомоктор (фольклордук чыгармалар); экинчиси – элдик жомоктордун негизинде акын-жазуучулар иштеп чыккан адабий жомоктор; үчүнчүсү – акын-жазуучулар жеке идея таап, өз стилин көрсөтүп, окуяларды жана каармандарды өздөрү таап, индивидуалдуу чыгармачылык менен жазып чыккан жомоктор (автордук жомоктор). Бул макалада жанрга теориялык анализ жүргүзүү үчүн Ю.М.Соколов, Е.В.Померанцев, В.П.Аникин, М.Борбугулов ж.б.

фольклористтердин эмгегине таянгандыгыбызды көрсөтүп бердик. Жомокторго, мифтерге ХХ кылымдын Дж.Джойс, Г.Гессе, Ф.Кафка, Т.Манн, Г.Маркес, У.Фолкнер, М.Булгаков, Ч.Айтматов ж.б. атактуу сүрөткерлери чыгармаларында кайрылып, көркөм-эстетикалык күч катары алардын мүмкүнчүлүгүн азыркы окурмандын жан дүйнөсүн козгоо үчүн пайдаланган.

Түйүндүү сөздөр: ааламдашуу, жомок, адабий жомок, автор, сөз байлыгы, кеп маданияты, фольклор таануу.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ СКАЗОК

Абдибалиев Э.А.-преподаватель Ошского государственного педагогического университета

Аннотация: Данная статья посвящена анализу концепции литературной сказки с точки зрения фольклористики. По жанру сказки делятся на три группы: первые – народные сказки (фольклорные произведения); вторые – литературные сказки, разработанные авторами-поэтами на основе народных сказок; третьи – сказки (авторские сказки), в которых поэты придумывают индивидуальные идеи, демонстрируют свой стиль, сами находят события и персонажей и сочиняют их индивидуальным творческим способом. Для теоретического анализа жанра сказки мы опирались на труды таких фольклористов, как: М.Соколов, Е.В.Померанцев, В.П.Аникин, М.Борбугулов и др. Известные художники слова ХХ века Дж.Джойс, Г.Гессе, Ф.Кафка, Т.Манн, Г.Маркес, У.Фолкнер, М.Булгаков, Ч.Айтматов в своих произведениях обращаются к мифам и сказкам и используют их возможности в качестве художественно-эстетических сил, для того, чтобы затронуть душу современного читателя.

Ключевые слова: глобализация, сказка, литературная сказка, автор, лексика, культура речи, фольклористика.

THEORETICAL ASPECT RESEARCH HISTORY OF LITERARY FAIRY-TALES

Abdibaliev E.A.-Osh State Pedagogical University

Abstract: The article deals with analyzing the concept of fairy tales from the aspect of folklore learning. According to their ways of speaking and forming fairy-tales are divided into 3 types: 1. Folklore 2. Literary fairy tales by the writers and poets based on the folk fairy-tales. 3. Fairy-tales by the writers written on bases of their own ideas, styles and imagined characters and cases. To analyze the given genre theoretically we consulted the works of Yu.M.Sokolov, I.V.Pomerantsev, V.P.Anikin, M.Borbugulov. Well-known people of the XX century like J.Joyce, G.Gesse, F.Kafka, T.Mann, G.Marcos, U.Folkner, M.Bulgakov, Ch.Aitmatov used fairy- tales and myths in their works as a literary aesthetic source to impress on the readers.

Key words: globalization, a fairy-tale, literary fairy-tale, an author, vocabulary bank, culture of speech, folklore learning

Жомок – эң байыркы убактан бери эле айрым адамдар тарабынан чыгарылып, ага башка адамдар тарабынан алымча, кошумчалар киргизилип келе жаткан адабий чыгарма. Анын жанрдык белгилери катары адабият таануу сөздүктөрүндө төмөнкүдөй айтылат: «оозеки адабиятта кеңири тараган, ойдон чыгарылган, окуяларды апыртмалуу, фантазиялуу чагылдырган, сюжети кызыктуу, баяндоо түрүндөгү чыгарма. Жомоктор ыр түрүндө да, кара сөз формасында да болот. Жомок деп фольклорчу окумуштуулар ыр түрүндөгү эпикалык баяндарды («Манас», «Эр Табылды», «Эр Төштүк» ж.б.) айтышып, ал эми биз жомок (сказка) деп жүргөндөрдү «жөө жомоктор» деп атоону сунушташкан. Бирок бул термин негедир эл тарабынан кабыл алынбады.

Жомок – кыргыз фольклорунун эң кеңири тараган жанры. Аларды айбанаттар тууралуу, кереметтүү-укмуштуу жана турмуштук жомоктор деп үчкө ажыратып караганыбыз менен бул бөлүштүрүү өтө эле шарттуу, турмуштук жомоктордун ичине да эле айбанаттар тууралуу окуялар, баяндар кошулуп кете берет. Айбанаттар тууралуу жомоктордо окуянын катышуучулары ар кандай жаныбарлар болуп, ошол кайманаланган жандыктар барып-келип эле адамдарды ассоциациялап берет, андыктан да мындай жомоктордон тигил же бул кишини андап түшүнүүгө болот. Бул жомоктор – адамдар өзүнүн ыйманын көрө турган күзгү. Айбанаттар тууралуу жомоктор элдик тамсилдер менен тамырлаш, алар түпкүлүгү бир эле жанрлар. Мындай чыгармаларда айрым учурда айбандар менен бирге адамдар да катыша берет, бул болсо адам менен табияттын жакындыгынын көрсөткүчү. Байыркы мезгилден тартып, соңку кылымдарга чейин эле кыргыздар аңчылык менен күн көрүп, ар кандай жаныбарлардын кулк-мүнөзүн, кебете-кеширин жакшы байкашкан, ошол байкоолорунун негизин жомоктордо пайдаланган.

Айбанаттар тууралуу жомоктордо туруктуу образдар кездешет, мисалы, түлкү – куу, митайым болсо, карышкыр – ичкич, жегич, каардуу, коён – коркок, сагызган – сүйлөөк, алдамчы ж.б. Ал эми **кереметтүү, укмуштуу окуялар жөнүндө** жомоктордо болбой турган, болууга мүмкүн эмес фантастикалуу сюжеттер, каармандар орун алат. Каармандар жалгыз көздүү дөө, жети баштуу желмогуз кемпир, сүйлөгөн таш, сыйкырчы ж.б. нерселер болот, мында жайыл дасторкондор, уча турган килемдер, дүйнөнү көрсөтүүчү күзгү ж.б. буюмдар каармандарды коштоп жүрөт.

Турмуштук жомоктордун окуялары кыйла реалдуудай, турмушта болушу мүмкүндөй сезилет, бирок алар чындыкка негизделбейт, жомоктук сүрөттөө жана образ түзүү жолу тандалат. Эң негизги жомоктун касиети – окуялуулугу, ошол окуянын кызыктуулугу, сюжетинин балдардын кабыл алуусуна, өздөштүрүүсүнө жакындыгы.

Жомоктор – адамзаттын таза кезиндеги тазалык жөнүндө ойлору камтылган чыгармалар. Жомокторду адамдар ушундай болсо деген тилектен улам чыгарган, алардын каармандары кандай кара күчтөр болсо да кыйналып-кысталып жүрүп жеңип чыгат. Андыктан да анын башкы каармандары жетим бала, жетим кыз, жалгыз бала, бир кемпир-чал, акылдуу дыйкан, таз бала ж.б. бей-бечаралар болот, алар кандай гана кыйынчылык болбосун акыры максат-муратына жетип, «жыргап-куунап» жашап калат. Жомоктордун тарбиялык таасири – кандай гана оор, кыйын нерсе болбосун адам баласы аларды жеңе алат, акыры чындык, актык адамды бакытка бөлөйт деген ойду синдире алгандыгында.

Жомоктор өтө кыска 2-3 саптан тартып, бир нече күндөп айтса да түгөнбөгөн көлөмдө эл арасында тарайт. Жомоктор – эл турмушунан сыгылып чыккан окуялардын элдик моралга ылайыкталып чагылдырылышы, анда элдик оптимизм, эл ичинен чыккан жөнөкөй адамдардын турмушу, күрөшү жана акырында жеңишке жетиши баяндалат. Ал эки адамдын башы бириккен жерден тартып, жүздөгөн адамдар жыйналган аудиторияга чейин айтыла берчү универсалдуу жана популярдуу жанр, дал ошонусу менен анын таанытуучулук жана тарбиялоочулук мүмкүнчүлүгү жогору болуп келген» [1, 55-56].

Мына ушул фольклордук жомоктордун сюжетин пайдаланып, айрым авторлор ошол сюжетти өнүктүрүп, же узартып, же кыскартып, жаңы каармандар, окуялар менен толуктап, өзүнүн автордук позициясын кошуп жана индивидуалдуу стилин билдирип жомок жазат. Мындай жомоктор элдик оозеки чыгармачылык (фольклор) менен жазма (профессионал) адабияттын – экөөнүн тең белгилерин алып жүрөт.

XX кылымдын 20-30-жылдарында кыргыз профессионалдуу адабияты жаңыдан пайда болуп жаткан кезде жазуу маданиятын эми-эми өздөштүрүп жаткан жаш калемгерлер элдик жомоктордун негизинде чыгармаларды жазган, мисалы, 1923-жылы Ташкент шаарынан чыккан «Чолпон» журналынын март, апрель, май – үч айы бириктирилеп басылган санына САКУнун угуучусу Аалы Токомбаевдин «Курманбек» деген чыгармасы жарыяланган. Бул чыгарма кыргыз элинин «Курманбек» дастанынын кыскартылып, кара сөз формасына келтирилип, жомок стилинде жазылган варианты эле. Молдо Кылычтын «Бүркүттүн тою», «Канаттуулар», «Буудайык» деген чыгармалары, Тоголок Молдонун «Абышка-кемпир көмөчү», К.Маликовдун «Сан-Таш», Ж.Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек» поэмалары элдик жомоктордун негизинде жазылган. Элдик жомоктордун мотиви, стили, образдары алгачкы кыргыз романдарынын бири болгон К.Жантөшевдин «Каныбек» романында кеңири пайдаланылган. «Мифтин азыркы заманга ылайык келип турушу – анын поэтикалуулугу жана анда камтылган маанилердин адилдиги, кишиликтүүлүгү» (Ч.Айтматов [2, 200]) болгону үчүн уламыш, миф, жомок сыяктуу эзелки муундар жараткан чыгармалар ар мезгилде жазуучулар тарабынан ошол жаңы мезгилде ылайык жаңы образдар, жаңы боёктор менен шөкөттөлүп чыга берет. XX кылымда Дж.Джойс, Г.Гессе, Ф.Кафка, Т.Манн, Г.Маркес, У.Фолкнер, М.Булгаков, Ч.Айтматов ж.б. жазуучулар чыгармаларда мифтерге кайрылып, окурмандары үчүн өз заманынын проблемаларын жалпы адаздаттык деңгээлде айтып берген. Жогорудагыдай элдик жомокторду, мифтерди, уламыштарды кайра иштеп чыгуу менен жазылган чыгармаларды биз адабий жомоктор дейбиз.

Жомоктордун үчүнчү бир тиби болот, алар элдик жомокторго негизделбей, б.а., алардын сюжеттерин кайталабайт, авторлору даяр сюжеттерсиз жана даяр образдарсыз өзүнүн жеке чыгармачылык өз алдынчалыгы менен жомок жазып чыгат. Мындай автордук жомоктор да кыргыз адабиятында кеңири учурайт. Демек, жомокторду түпкү табияты боюнча үчкө ажыратып кароого болот.

Биринчи – элдик жомоктор (фольклордук чыгармалар).

Экинчи – элдик жомоктордун (фольклордун) негизинде акын-жазуучулар иштеп чыккан жомоктор.

Үчүнчү – автордук жомоктор, б.а., акындар жана жазуучулар даяр сюжеттерди ээрчибей өз алдынча жазган жомоктор.

Бул жерде фольклористтер жана адабиятчылар талашып-тартышып келе жаткан маселе – элдик жомоктор менен адабий жомоктордун жакындыктары жана айырмачылыктары.

Элдик жомоктун бир нече аныктамалары бар, аларды карап көрөлү.

Ю.М.Соколов: «Элдик жомоктун негизинде сөздүн кеңири маанисинде фантастикалык, авантюристтик оозеки-поэтикалык аңгеме бар» [3, 292].

Е.В.Померанцева: «Элдик жомок – бул негизинен прозалык, магиялык, авантюралык же күнүмдүк тиричиликтик мүнөзгө ээ көркөм адабияттын эпикалык чыгармасы» [4, 295]

В.П.Аникин: «Жомоктун негизги өзгөчөлүгү – көркөм адабияттын поэтикалык фантастиканын жардамы менен турмуш чындыгын ачуу жагдайы» [5, 128]

М.Борбугулов: «көбүнчө кара сөз түрүндөгү көлөмү анча чоң эмес чыгармалар», «жанры жагынан фантастикалуу, авантюралуу же турмуштук болушу мүмкүн», «түрлөрү, мазмуну ар кыл: айбанаттар жөнүндөгү жөө жомоктор, сыйкырдуу жөө жомоктор, авантюралуу окуялар жөнүндө баяндаган жөө жомоктор, сатиралык жөө жомоктор» [6, 400].

Элдик жомоктор менен адабий жомоктордун негизги айырмачылыктары төмөнкүлөр:

элдик жомоктор	адабий жомоктор
<ul style="list-style-type: none"> • элдик жомоктордун автору болбойт; • элдик жомоктор жамаатташып чыгарылган чыгармачылык; • элдик жомоктор көп варианттуу. 	<ul style="list-style-type: none"> • адабий жомоктордун автору болот; • адабий жомоктордо жеке автордун чыгармачылыгы көрүнөт; • варианттуулук мүнөздүү эмес; • автордук түп нуска өзгөртүлбөйт.

Алсак, кыргыз элинде «Толубай сынчы» тууралуу макал жана жомок, уламыш бар. Аны эл оозунан атактуу фольклор жыйноочу Ыбрай Абдракманов жазып алып, УИАнын кол жазмалар фондусуна тапшырган. Демек, бул элдик вариант. Ошол уламыштын негизинде, анын сюжетин пайдаланып А.Осмонов «Толубай сынчы» деген поэма жазган. Ошол поэманы ал эки вариантта иштеген. Биринчи вариантын 1937-жылдын жай айында жазып бүткөндүгүн «15/VI – 1937-ж. Жети-Өгүз» деген жазуулар менен чыгарманын аягына тастыктап көрсөтүп берген. Экинчи жолу чыгармачылык жактан кыйла жетилген кезде кайра ушул сюжетке кайрылып, башка вариантта жазып чыккан, анын аягында «26/XI 1944, Койсары» деген жазуу турат, демек, эки вариантын ортосунда жети жыл аралык бар. Эки вариантта автор «Толубайдай сынчы, Токтогулдай ырчы бол» деген элдик накыл сөздү эпиграф кылып алат. Поэма мындай башталат:

Замана кандай кары, кандай керең, Закымдап учкан сайын түбү терең... Ошондой унутулган бир күндөрдө, Кыргыздан Толубай сынчы өткөн экен [7, 26].

Биринчи эле саптардан көрүнүп тургандай, автор элдик поэманын идеясына философиялык тереңдик берип, бийлик менен кедейликтин, байлык менен колунда жоктуктун, чыныгы көзү азиздик менен көрө албастыктын татаал, түбөлүктүү карама-каршылыгын чагылдырат. Элдик чыгармада бийлик өкүлү Жаныбек хан деп тарыхый инсан аталса, А.Осмонов ал тарыхый инсандын атын жалпылап, символикалык маани берип, Азиз хан деп атайт. Толубай сынчы тууралуу элдик аңыз К.Жусубалиевдин «Толубай сынчы» жана Ш.Абдырамановдун «Саяпкер» аңгемелеринин, Ж.Садыковдун куурчак театрлары үчүн «Толубай сынчы» пьесасынын жазылышына негиз болгон. Ушул эле сюжетти пайдаланып С.Ишенов мультфильм тарткан. Көркөм өнөрдүн тарыхында мындай мисалдар өтө көп. Фольклордук жомок адабий туундунун жаралышына негиз болот, кийинки авторлор жаңы образдарды, жаңы көркөм боёкторду кошуп отурат.

Адабияттар:

1. Муратов А. Кыргыз адабияты: маалыматтама [Текст] / Муратов А., Шериев Ж., Исаков К. – Б.: «Айат», 2014. – 384 б.
2. Айтматов Ч. Биз дүнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат. Макалалар, маектешүүлөр, сүйлөнгөн сөздөр [Текст] / Түз.: С.Тургунбаев. – Ф.: «Кыргызстан», 1988. – 400 б.
3. Соколов Ю.М. Русский фольклор [Текст] / Ю.М.Соколов. – М.: Учпедгиз, 1941. – 450 с.
4. Померанцева Е.В. Русская народная поэзия [Текст] / Под. ред. Богатырева П.Г., 2 изд. – М.: Гослитиздат, 1956 – 324 с.
5. Аникин В.П. Русская народная сказка [Текст] / В.П.Аникин. – М.: 1971. – 420 с.
6. Борбугулов, М. Адабият теориясы [Текст] / М. Борбугулов □ Бишкек: Шам, 1996. – 400-б. https://st-0.akipress.org/st_bilimlib/0/604c82a40044d7fe4ab4ae0b91d3eab40f96a227.pdf
7. Осмонов А. Тандалган чыгармалар. II том [Текст] / Түз.: М.Тентимишов. – Б.: «Салам», 2014. – 596 б.